

---

*Є.І. Зелінська,
аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ “НАЦІЯ” ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Філософське дослідження такого поняття, як “нація”, є актуальним особливо сьогодні, коли український народ стоїть на порозі визначення свого подальшого розвитку як демократичної етнонаціональної держави, а для цього, насамперед, слід усвідомити себе як націю, вирізнивши серед інших етнонаціональних спільнот. Щодо поняття “нація” в інтелектуальних колах дотепер ведуться дискусії, які своїм підґрунтям мають питання про те, що саме брати за вихідне в його тлумаченні. Існує два підходи до визначення нації: по-перше, націю розуміють як етнічну спільноту, тобто спільність людей, об’єднаних між собою територіальними, мовними, культурними, психічними особливостями, які усвідомлюють свою єдність і неповторність (В.Коннор, Г.Сетон-Уотсон, В.Винниченко, Ю.Бромлей, І.Кресіна, М.Обушний, О.Нельга, М.Степико, Б.Попов, М.Шульга та ін.), по-друге, націю тлумачать як політичну спільноту, як, насамперед, сукупність громадян, що мешкають на території даної держави та при цьому не обов’язково мають спільне етнічне коріння (К.Дойч, В.Ключевський, Ф.Геккман, Е.Геллнер, Е.Сміт, В.Євтух, В.Молчанов, С.Суглобін та ін.).

Беручи до уваги дискусійність терміну “нація” здійснимо його соціально-філософський аналіз. З цією метою виокремимо завдання: визначити зміст даного феномену, проаналізувати основні точки зору щодо нього, охарактеризувати чинники, що сприяють появі терміну та подальшому його функціонуванню.

На думку В.Винниченка, нація складається та формується індивідами, які усвідомлюють свої політичні, культурні, економічні інтереси. Належність до нації може визначатися як об’єктивними умовами життя індивіда, так і його свідомим вибором [1, 23–31].

У людині поєднуються два начала: природне і соціальне, при цьому вона функціонує як цілісна система. Щодо природного, то

тут йдеться про натуральний, незалежний від людини світ, тоді як соціальне – це, навпаки, створене людиною, щось на кшталт штучного. Саме тому дана цілісність здається на перший погляд штучною. Проте її особливістю є те, що забезпечується вона духовністю, оскільки остання скеровує все, що відбувається з нами протягом нашого функціонування. Отже, можна визначити людину як *природно-соціально-духовне* утворення.

Новизна нашого підходу до порушеної проблеми полягає в принципово новому баченні феномену духовності: раніше її пов'язували чи-то з релігійним чинником, чи-то із суспільною ідеологією, тоді як нами запропоновано вбачати в ній найвищий прояв людини, те, що забезпечує її єдність та реалізацію саме в такому, а не іншому вигляді.

Духовність як така скеровує життя не лише людини, а й нації та суспільства в цілому. Вона визначає, чому ми маємо саме таку, а не іншу ментальність, забезпечує віддане ставлення до рідного для людини краю, формує її психіку, ідеї, ідеали, ідеологію, тобто те, що скеровує людський повсякденний життєвий світ.

Що ж до поняття “нація”, то воно належить до філософських термінів, які в сучасній літературі не дістали чіткого визначення. Ця невизначеність має свої причини, пов'язані, насамперед, з окресленням основних джерел формування даного феномену. У цьому річищі існує безліч філософських думок, які вказують на низку ознак даного феномену, виявляють різні чинники, що відіграють основну і другорядну роль.

На думку французького етнографа А.Женера, нація є дуже складним і різноманітним витвором і це є причиною того, що нікому не вдається дати таке її визначення, яке не було б заплутаним і незрозумілим [2, 15].

Не на користь у визначенні даного питання свідчить те, що визначення вчених або ґрунтуються на якійсь традиції, або мають фаховий відбиток. Наприклад, для істориків нація є історичною спільнотою, філософи вбачають у ній, насамперед, культурний союз, щодо географів, то вони прив'язують її до географічного середовища.

Безперечним є те, що поняття “нація” походить від латинського “nasci” – народитися, від якого утворюється іменник “natio” – порода, рід, раса. До XII–XIII ст. цим терміном позначали

відповідні етнічні спільноти. Проте перехід Західної Європи до індустріального типу виробництва викликає зміни, перш за все, у суспільній свідомості, що породжує тлумачення терміну “нація” в політично-територіальному значенні. З XVI–XVII ст. націю починають ототожнювати з державою, не приймаючи до уваги етнічне походження, культуру, віросповідання. Відзначимо, що в багатьох мовах синонімами терміну “національне” є “підданство”, “громадянство”. Засновником даної теорії нації є Г.Гроцій, основні положення якого сформульовані у праці “Закон війни та миру”.

Зауважимо, що визначення нації в політичному сенсі не сприймає Німеччина та Східна Європа. Тут нацією є, насамперед, етнічна спільнота. До західних прихильників етнічної концепції нації слід зарахувати Г.Нільсона, М.Новака та ін.

На думку Е.Сміта, нація – це “сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права й обов’язки для всіх членів” [3, 23].

Згідно з М.Вебером, нація – це “спільнота почуттів, яка знаходить своє втілення лише у власній державі, і яка природно прагне її створити” [4, 179].

На противагу названим існують підходи, які розрізняють націю та державу. Так, у 70-х роках минулого століття англійський славіст Г.Сетон-Уотсон стверджував, що держава, перш за все, є юридично-політичною організацією, яка має владу і, відповідно, вимагає від своїх громадян підлеглості та підпорядкування. А нація, навпаки, в основі своєї спільності має почуття солідарності, об’єднання довкола спільної культури, національної свідомості [5, 14–15].

В.Коннор вважає, що нація – це етнічна група людей, що самоусвідомлює свою індивідуальність, і поки її представники не усвідомлять свою унікальність, вона так і лишиться етнічною групою, а не нацією. Якщо етнічна група визначається ззовні, то нація повинна визначати сама себе [6, 45].

У вітчизняній філософській думці дану проблематику розробляють І.Вірзар, Я.Дашкевич, О.Картунов, А.Пономарьов, Л.Шкляр, О.Майборода, А.Свідзинський, І.Кресіна, М.Обушний, О.Нельга, М.Степико, Б.Попов, М.Шульга та ін.

Так, на думку українського етнографа А. Пономарьова, “нація – це особливий стан розвитку етносу, пов’язаний із творенням його державності, національної свідомості, національно-державних символів і атрибутів, національної культури” [7, 76].

Відзначимо, що нації не утворюються на порожньому місці, субстанцією кожної з них є певний етнос, який є сукупністю людей, що мають власний національний дух, власні звички, манери поведінки тощо. Відмінність між етносом і нацією перебуває у площинні того, що залежить і що не залежить від самої людини, тобто етнос більш пов’язаний з природною спільністю, народженням даного індивіда, а тому не потребує акту тематизації, тоді як нація, навпаки, вимагає особистого зусилля й усвідомлення.

У даному контексті зауважимо, що навіть сучасна наука часто-густо ототожнює ці два терміни: “народ” і “нація”, хоча якщо подивитися на цю проблему навіть з лінгвістичної точки зору, то слід відзначити наявність у більшості мов двох різних термінів для позначення цих понять (наприклад, нім.: Volk – Nation, фр.: Peuple – Nation, італ.: Popolo – Nazione, англ.: People – Nation, ісп.: Pueblo – Nacion, лат.: Gens – Natio).

Існує думка, що причиною названого ототожнення є суспільно-політичні кризи, які призводять до певної державної нестабільності (для прикладу можна навести Німеччину гітлерівського періоду й Україну часів тоталітарного і перехідного режиму) [8, 38–66].

Однак у вітчизняній науковій думці існують й інші підходи. Так, Я. Дашкевич вважає, що етнос стає нацією, коли він творить державу та стає в цій державі гегемоном [9, 71].

Розрізняв поняття “народ” і “нація” й І. Лисяк-Рудницький: під “народом” він розумів одиницю етнічну (спільність походження, мови, побуту, своєрідний спільний стиль життя тощо), а “націю” розглядав як феномен політичної сфери, колектив людей, що прагнуть стати державою.

Отже, етнонаціональність є іманентною сутністю людини, завдяки якій ми почуваємося співпричетними до своєрідного суспільного організму.

І.Новик відзначає, що процес інтегрування націй відбувається паралельно з урізноманітненням особистостей, мірою зростання їх внутрішньої культури спілкування тощо [10, 125].

На думку Е.Гелнера, саме індивіди є основними активними силами, що створюють нації. Він запропонував цікаву інтерпретацію взаємозв'язку людини та національної спільноти: люди створюють нації не лише тому, що самі існують як національні суб'єкти, а саме в силу власної свідомо цілеспрямованої національної діяльності, заснованої на певних ціннісних орієнтаціях [11, 156–170].

Нація належить до спільнот, які базуються на соціально-вибірковій, соціально-орієнтованій і соціально-культурній життєдіяльності індивідів. Етнонаціональні представники не лише ідентично діють та мислять; вони, насамперед, свідомі щодо своєї співпричетності до даної етнонаціональної спільноти, тобто ідентифікують себе з даною етнонацією. Так само відбувається демаркація на “своїх” та “інших”.

На думку Шульги, на протиставленні “ми – вони” розвивалася вся історія людства – аж доти, доки воно не поєднається в єдину планетарну спільноту [12, 186–188].

М.Бердяєв твердив, що “національність є індивідуальним буттям, поза якого неможливе існування людства, вона перебуває в самих глибинах життя” [13, 95]. І справді, ми не можемо уявити собі національне поза індивідуальним буттям людини, поза її свідомістю, діяльністю, врешті-решт поза її життєвими установками, ментальнісними характеристиками.

Нація – це момент самовизначення спільноти. Національна “потенція”, дійшовши до індивіда, трансформується у його власний життєвий потенціал, його життєву активність, чи, навпаки, пасивність.

Кожна соціально-етнічна чи етнокультурна спільнота живе і функціонує відповідно до своєї конкретної етнонаціональної програми, яка охоплює реалізацію певних етнокультурних інтересів, розвитку своєрідних форм етнонаціональної самосвідомості та консолідації. Ті чи інші національні традиції є своєрідною вказівкою людині діяти відповідно до наперед заданих канонів.

Нація – це духовно-душевна спорідненість етносу (етносів), яка виражається через ментальність.

До факторів, що породжують появу нації, слід зарахувати спільну мову, територію, економічне й політичне життя, культуру, релігію, психологічну єдність, стрижнем якої є національна самосвідомість, та національну ідентифікацію. Проте зауважимо, що названі константи слід розглядати в єдності, оскільки надмірне акцентування певного з них призведе до викривленого розуміння феномену нації.

Нація як етносоціальна спільність характеризується стійкими внутрішніми зв'язками, які об'єднують індивідів у цілісну систему, в якій кожен є особистістю, а національна визначеність останніх залежить від того, наскільки вона занурена в дане національне буття і яку роль відіграють національні фактори в процесі її соціалізації, тобто в процесі її становлення як особистості.

Нація стає справжньою лише тоді, коли формується активне ставлення людини до неї, точніше, національна самосвідомість. Без останньої нація не здатна до самостійного життя, суверенітету, розвитку, політичного самовизначення, одним словом, вона просто неможлива [14, 87].

“Нація постає як така форма існування етносу, за якої особистість отримує ґрунт для самовизначення і свободи, а сам етнос стає учасником загальнолюдського життя” [15, 32].

На нашу думку, нація – це результат реалізації природного, соціального, духовного, душевного в людині. Саме через людину формується нація, яка культивує й визначає зміни у суспільстві.

Отже, з огляду на сказане, доходимо таких висновків. З одного боку, феномен нації пов'язаний, насамперед, з природними процесами, зокрема з етногенезом, а з іншого – визначальний вплив на процес формування нації має духовність як така, що скеровує процес життєдіяльності, породжує її саме такою, а не іншою. Що ж до основного джерела цієї духовності, то це – культура, яка успадковується поколіннями та є особливою сферою спілкування, що об'єднує індивідів завдяки єдиному комунікативному простору. Кожна національна культура – це самобутній життєвий світ, система кодів, пов'язаних із способом світосприйняття та світорозуміння даної нації. Соціальною передумовою людської спільноти є те, що вона є творцем штучного життєвого світу, який ми нині називаємо культурою в антропологічному сенсі цього слова, а культура, своєю

чергою, творить образи навколишньої реальності, які ми нині не завжди можемо відрізнити від природної. Тому не безпідставною є думка, згідно з якою культурна різноманітність людських спільнот значною мірою є наслідком як природної, так і соціальної відмінності їхнього способу існування.

На нашу думку, кожна конкретна нація визначається єдністю певних природних (ті, що піддаються спостереженню й опису, зокрема особливості поведінки, мови тощо) та духовних (те, як окремі люди усвідомлюють, відчувають, уявляють свою належність до єдиного цілого, тобто нації) складових. А основою цієї єдності є духовність як чинник утвердження національної спільноти. Саме завдяки духовності ми маємо функціонування того чи іншого рівня нації, а звідси – розвиток суспільства та держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винниченко В.* Відродження нації: В 4-х тт. – К., 1990.
2. *Genner A.* Traite Compatif des Nationalities. – Paris, 1922.
3. *Сміт Е.* Національна ідентичність. – К., 1994.
4. *Weber M.* The Nation // *Weber M.* Essays in Sociology. – London, 1948.
5. *Seton-Watson H.* Nations and States. – London, 1977; *Idem.* Russian nationalism in historical perspective // *The last empire.* – Stanford, 1986.
6. *Connor W.A.* Nation is a Nation, is a State, is a Ethnic Group, is a... // *Hutchinson J. and Smith A.* (eds.) Nationalism. – Oxford; New York, 1994.
7. *Пономарьов А.П.* Українська етнографія. – К., 1994.
8. *Обушний М.* Етнос і нація: проблеми ідентичності. – К., 1998.
9. *Дашкевич Я.* Національна свідомість українців на зламі XVI–XVII ст. // *Сучасність.* – 1992. – № 3.
10. *Новик И.* Системность оптимального выбора // *Общественные науки и современность.* – 1995. – № 1.
11. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм // *Націоналізм.* – К., 2006.
12. *Шульга Н.А.* Этническая самоидентификация личности. – К., 1996.
13. *Бердяев Н.* Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности. – М., 1990.

14. Агаев А.Г. Нация, ее сущность и самосознание // Вопросы истории. – 1996. – № 7.
15. Швецова А.В. Національний характер як феномен культури. – Сімферополь, 1999.

Зелінська Є.І. Поняття “нація” та особливості її формування.

У статті розглядається термін “нація” крізь призму природних і духовних складових. Подаються основні точки зору щодо даного феномену; визначаються фактори творення нації; аналізується людський чинник у процесі народження нації та подальшого її функціонування.

Ключові слова: етнос, нація, природне, соціальне, духовність, ідентифікація, соціалізація.

Зелинская Е.И. Понятие “нация” и особенности ее формирования.

В статье рассматривается термин “нация” через призму природных и духовных составляющих. Представлены основные точки зрения на данный феномен; определяются факторы появления нации; анализируется человеческий фактор в процессе зарождения нации и дальнейшего ее функционирования.

Ключевые слова: этнос, нация, природное, социальное, духовность, идентификация, социализация.

Zelinska E. The concept “nation” and peculiarity of its formation.

In article the term “nation” through a prism of natural and spiritual components is considered examined. The basic points of view on the given phenomenon are submitted; factors of occurrence of the nation are determined; the human factor is analyzed during origin of the nation and its further functioning.

Key words: ethnos, the nation, natural, social, spirituality, identification, socialization.